

Rudolf Dupkala

Európsky a slovansko-národný rozmer slovenskej filozofie 19. storočia (Filozofia "národotvorného činu" Slovákov)

Doctrina. Studia społeczno-polityczne 2, 287-293

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Rudolf Dupkala

Európsky a slovansko-národný rozmer slovenskej filozofie 19. storočia (Filozofia „národovtorného činu“ Slovákov)

Filozofické myslenie na Slovensku, ktoré predstavuje relatívne samostatnú súčasť duchovnej kultúry slovenského národa, reflektovalo dobovo vrcholné koncepcie európskej filozofie už v druhej polovici 17. storočia. Pričinili sa o to najmä profesori evanjelického Kolégia v Prešove (1667-1672) a katolíckej univerzity v Trnave (1635-1777), ktorí svojou tvorbou udržiavali kontakt s Baconovým empirizmom (*J. Bayer*), Gassendiho atomizmom (*I. Caban*) a neskôr aj s Kantovým transcendentálnym idealizmom (*J. B. Horváth*).

Evidentný ohlas na Slovensku zaznamenalo tiež európske osvietenstvo. Jeho filozofické idey tu propagovali *J. Karlovský*, *S. Fuchs*, *J. Rozgonyi*, *P. Michalko*, *J. Feješ* a ďalší. Na „osvietenske“ myšlienky Rousseaua, Voltaira, Montesquieua, Kanta a Herdera reagovali aj predstavitelia staršej generácie slovenských obrodencov - *J. Kollár* a *P. J. Šafárik*.

Z jednotlivých smerov európskej filozofie 19. storočia bol na Slovensku dobovo najvýraznejšie reflektovaný dialektický idealizmus G. W. F. Hegela (1770-1831). V tejto súvislosti sa tu sformovali dve relatívne ucelené ideovo-filozofické platformy, resp. koncepcie, ktoré možno charakterizovať ako **slovenský hegelianizmus** (L. Štúr, J.M. Hurban, A. Sládkovič) a **slovenský antihegelianizmus** (M.M. Hodža, S.B. Hroboň, P.K. Hostinský a ďalší).

Slovenský hegelianizmus predstavoval relatívne voľnú aplikáciu a modifikáciu Hegelovej filozofie na pomery typické pre Slovensko v prvej polovici 19. storočia. Rozhodne pritom nebol len mechanickou recepciou Hegela. Nazdávame sa, že jednostranné zdôrazňovanie, ba až absolutizovanie vplyvu Hegela - vytrhnuté z celkového kontextu dobovej nemeckej filozofie - vedie k zjednodušenej predstave o výlučne epigónskom charaktere slovenského hegelianizmu.

Za rovnako neadekvátne považujeme aj opačne jednostranné vyzdvihovanie špecifickosti, či jedinečnosti slovenského hegelianizmu, ktoré smeruje nielen k „devalvácii“ jeho vonkajších ideových zdrojov, ale aj k zahmlievaniu jeho produktívnych myšlienkových väzieb na dobovo vrcholné koncepcie európskej filozofie. Ani jeden z týchto jednostranných prístupov neumožňuje uchopiť slovenský hegelianizmus v jednote jeho rozmanitých ideových inšpirácií, črt, či dimenzií. Preto obidva prístupy považujeme za metodicky nefunkčné.

Vplyv Hegela sa v tvorbe slovenských hegelianov prejavil v ich chápaní dejín, v názoroch na štát (jeho formy a funkcie), v interpretácii viacerých otázok (problémov) ontológie, gnozeológie a čiastočne aj estetiky a teológie. Paradoxne menej badať vplyv Hegela v ich názoroch na podstatu a úlohu samotnej filozofie. Zdá sa, že predstavitelia slovenského hegelianizmu tendovali skôr k Herderovmu chápaniu filozofie, podľa ktorého „filozofia má slúžiť ľudu, a preto má ľud postaviť do centra svojich problémov aj za cenu, že zmení svoje stanovisko do tej miery, ako to urobil Koperníkov systém vo vzťahu k Ptolemaiovej sústave. Plodné možnosti filozofie sa objavujú až potom, čo sa filozofia stane antropológiou“ ([1], 86).

Najcharakteristickejšie črty slovenského hegelianizmu sa pokúsime predstaviť na pozadí reflexií Hegelovej filozofie v tvorbe Ľ. Štúra a J. M. Hurbana.

Iniciátorom a hlavným predstaviteľom slovenského hegelianizmu bol **Ludovít Štúr (1815-1856)**. Jeho vzťah k nemeckej klasickej filozofii sa začal formovať už počas jeho štúdií na bratislavskom evanjelickom lýceu (1829-1836), kde mu filozofiu prednášal kantovec Michal Greguš. Do bezprostredného kontaktu s Hegelovou filozofiou sa dostal počas študijného pobytu v Nemecku, ktorý absolvoval v rokoch 1838-1840. Príčinili sa o to najmä hallski profesori - starohegelovci: R. Röpell, J. E. Erdmann a J. Schaller. Rozhodujúci význam pre sformovanie sa Štúrovej filozofickej pozície však malo až jeho oboznámenie sa s pôvodnými prácami Hegela, z ktorých na Štúra údajne najviac zapôsobili *Fenomenológia ducha*, *Filozofia dejín*, *Základy filozofie práva*, *Logika a Estetika*. Povedané slovami J. M. Hurbana: „nekonečne jasnejšie stalo sa v duši Štúrovej pri žiari bohatých názorov filozofie Hegelovej. Otvoril sa mu nový dojemnokrásny svet ideálov, vážených zo samého duchoživota národov, a nie konštruovaný a priori. Hegelova filozofia náboženstva histórie, práva, jeho estetika, logika, fenomenológia ...dávala mu dostatočného vývodu a jasnej orientácie vo všetkých odboroch, na ktoré sa vrhal jeho duch“ ([2], 170-171). Inšpirácie prameniace z Hegelovej filozofie badať najmä v Štúrových prácach: *Prednášky historicko-estetické*, *Život národov*, *Pospolitosť a jednotlivosť*, *O národných piesňach a povestiach plemien slovanských*, *Slovanstvo a svet budúcnosti*.

Štúrova reflexia Hegelovej filozofie mala prevažne obrodenecko-pragmatický charakter. Štúr objavil „vnútornú súvislosť tejto filozofie s politikou, s dejinami a životnými problémami onej doby“, pričom jeho veľký obdiv k Hegelovi vyplýval zo skutočnosti, že „v Hegelovej filozofii našiel jedinenčnú teoretickú výzbroj pre rozpracovanie aktuálnych otázok slovenského života a slovenskej histórie“ ([3], 44).

Táto skutočnosť sa odráža aj v Štúrovej **filozofii dejín**, ktorá bola rozvíjaná v metodologickej nadväznosti na Hegela, avšak s osobitným odevno-obsahovým zreteľom na dejiny Slovanov.

Ľ. Štúr - v zhode s Hegelom - uvádza tri spôsoby chápania dejín. Sú to: „historie prvotinná, rozumujúca a filosofická“ ([4], 545). Za *zvrchovaný* spôsob uvažovania o dejinách považuje „filosofický, ktorýž nič iného není, než rozumné pojímaní historie“ ([4], 545).

Štúr je presvedčený, že „rozum histórii rídí a zpravuje, v ní se vyvinuje, a tak že i v histórii světa běh věcí rozumné místo mítí musil a má“ ([4], 545-546). V tejto súvislosti zdôrazňuje, že hybnou silou dejín je duch (ako ontologický princíp), ktorý sa historicky realizuje cez ducha a duchovné aktivity jednotlivých národov. K povahe, resp. podstate ducha patrí sloboda. Zmyslom dejinného vývoja je postupné uvedomovanie si slobody.

V historickom vývoji ľudstva Štúr vyčleňuje päť etáp. Prvou je etapa orientu, resp. *orientálnych národov*. Druhou je etapa *klasických národov* (t.j. antické Grécko a Rím). Treťou je etapa *románskych národov*. Štvrtou je etapa *germánskych národov* a piatou je etapa *slovanských národov*. Štúr sa nazdáva, že grécko-rímske národy prispeli k vývinu svetového ducha tým, že uskutočnili ideál krásy na citovom základe. Románsko-germánske národy uskutočnili ideál pravdy na rozumovom základe a slovanským národom prislúcha úloha uskutočniť ideál dobra na základe spojenia citu, rozumu a vôle. V tejto súvislosti, však Štúr s poľutovaním konštatuje, že „národ slovanský, samojediný skoro z národov indoeurópskych, je hmota ohromná, ale duch sa málo ešte v nej hýbal. Preto nemá ešte väčšie zásluhy o človečenstvo“ ([5], 338).

Nazdávame sa, že vplyv Hegela sa v Štúrovej reflexii fenoménu Slovanstva prejavil nielen v rovine širších metodologických východísk, ale aj v konkrétnom akcentovaní potreby „štátneho princípu“. Štúr bol - rovnako ako Hegel - presvedčený, že „vo svetových dejinách môže byť reč len o tých národoch, ktoré tvoria štát“ ([6], 45-46). Keďže Rusko malo v „slovanskom svete“ štátny princíp najrozvinutejší, bolo v tejto reflexii prezentované ako záruka „historickej opodstatnenosti“ pre všetkých Slovanov. Na túto skutočnosť - v inej súvislosti - upozorňuje tiež V. Černý, keď zdôrazňuje, že „justifikácia ruského etatizmu“ (vrátane imperiálneho programu cára Mikuláša) bola u prohegelovsky orientovaných slavianofilov (a teda i L. Štúra) „nevyhnutným dôsledkom ich recepcie a modifikácie Hegelovej filozofie štátu“ ([7], 57).

Z uvedeného vyplýva, že Štúr ako *filozof, filozofujúci historik a sociálny mysliteľ* nesporne „kráčal“ v šľapajách Hegela a jeho starohegelovských apológov. Nemyslíme si však, že sa v týchto šľapajách „brodil so zatvorenými očami“, ako to tvrdí Milan Hodža ([8], 123-124). Nazdávame sa, že Štúrova reflexia Hegela nebola ani len náhodná (či dokonca „slepá“), ani len mechanická, či epigónska.

Jednotlivé Hegelove názory Štúr nielen s obľubou cituje alebo parafrázuje, ale tiež aplikatívne modifikuje, ba neraz aj tvorivo extrapoluje do nových ideovo-sémantických rovín, súvisiacich predovšetkým s problematikou slovensko-slovanského kultúrneho a národného života.

Hegelova filozofia zaznamenala výrazný ohlas aj v tvorbe **J.M. Hurbana (1817-1888)**, čo dokladajú jeho práce: *Úvod k Červenákovmu Zrkadlu Slovenska, Veda a Slovenské pohľady, Ludovít Štúr (Rozpomienky), Slovensko a jeho život literárny*.

Vzťah Hurbana k Hegelovi prešiel vývinom, v ktorom možno vyčleniť dve základné etapy: 1. *etapu aplikatívnej recepcie Hegelovej filozofie*; 2. *etapu odmietania, resp. negácie tejto filozofie*.

V prvej etape sa Hurban snaží *vyrovnať* s Hegelom viac menej ako *filozof*, resp. filozoficky. V druhej etape už Hegla reflektuje predovšetkým ako *teológ*, resp. teologicky. Neplatí to však bez výnimky, pretože teologická pozícia bola prítomná fakticky v celej Hurbanovej tvorbe, aj keď sa neprejavovala v každej jeho práci rovnako intenzívne.

Dominantnú kategóriu Hegelovej filozofie, ktorou je *absolútna idea*, resp. *absolútny duch*, Hurban prezentuje ako vnútorné dynamické a tvorivé bytie. Večnou túžbou tohto bytia je - podľa Hurbana - vyjsť zo seba a „vyliat sa“ do tisícorakých zvláštností, lebo „v tomto svete zvláštnosti a jednotlivosti duch už není to, co byl ve své všeobecnosti, on přešel ze sebe do nesebe, on, ten duch se vtělil vystoupiv z pouhé své duchovné (formy) do forem určitých konečností... ale v tomto progresu přichází duch právě k sobě samému. Nebo co on stvořil, to je on sám, on sám sebe v tom sebou stvořeném skutku a světe vidí, poznáva, miluje. To je jeho věčné určení, aby sám sebe určoval, uskutečňoval, vyváděl a vyčerpoval. Když se duch nejvíce od sebe oddálí, když se totiž celý přenesel do díla, do skutkův, do světa, tedy je nejbliž sebe, tedy se nejlépe poznal, tedy se dotknul punktu svého určení ... Nebo, kdo že by mu uvěřil, že je duch, kdyby svou duchovnost nedokázal - neztělesnil - nezpředmětnil?“ ([9],498). Hurbanov hegelianizmus sa prejavil tiež v jeho názoroch na dejiny.

Porovnávajúc predhegelovskú osvietensko-racionalistickú koncepciu histórie s Hegelovou filozofiou dejín Hurban konštatuje: „história, ktorá dľa náuk racionalistov bola iba hromada nesúvislých faktov, ktoré neprenikala žiadna všetko zjednocujúca a všetko oduševňujúca myšlienka, táto história dostala v Hegelovej »filozofii histórie« nového pôvabu a lesku novej podoby, živšieho, poetičnejšieho a záživnejšieho záujmu“ ([2], 169). Svetové dejiny Hurban chápe - v nadväznosti na Hegela - ako proces *napredovania* svetového ducha v uskutočňovaní, resp. uvedomovaní si slobody atď. Je presvedčený, že na historickom napredovaní svetového ducha, môže - za určitých podmienok - participovať každý národ a to prostredníctvom svojho národného ducha („Völkergeister“), ktorý sa prejavuje v náboženstve, umení, literatúre, vede a podobne. Hurban - rovnako ako Štúr - aplikoval Hegelovu (a čiastočne aj Herderovu) filozofiu dejín predovšetkým na problematiku spätú s minulosťou, prítomnosťou a budúcnosťou Slovanov. Bol presvedčený, že po ére Orientu, antiky a románsko-germanského kresťanstva, nastane éra Slovanstva. Vychádzal pritom z tzv. kmeňovej štruktúry slovanského národa, pričom osobitnú pozornosť venoval prejavovaniu sa ducha na úrovni svojbytného slovenského kmeňa. Vzťah slovanosti a slovenskosti prezentuje na pozadí hegelovskej dialektiky celku a častí: slovenský celok nevylučuje slovenskú časť a slovenská časť nie je popretím slovenského celku. Cesta slovenskej **filozofie národotvorného činu** teda viedla od vízie Slovanstva ako nerozčlenenej jednoty k myšlienke slovenského celku skladajúceho sa z relatívne samostatných častí a odtiaľ až k úplnej svojbytnosti týchto častí, vrátane uvedomenia si autonómnosti slovenského národa. Fenomén Slovanstva (v zmysle slovenského povedomia) pritom zohral dvojakú úlohu, resp. implikoval dve významovo-dôsledkové roviny: na jednej strane spoluutváral hrádzu chrániacu Slovákov

pred splynutím s uhorským celkom, na strane druhej - ak bol tento fenomén akcentovaný jednostranne - komplikoval (alebo zahmlieval) aj samotný proces slovenského národného uvedomenia a emancipácie. (Platilo to v prípadoch, keď sa pre *slovanské* nevidelo *slovenské* a pod.)

Hegeliánsky výklad dejín Hurban zavíšil analýzou a interpretáciou objektivizácie ducha v historickom vývoji Slovanov a Slovákov s akcentom na prejavovanie sa ducha v ich vede, náboženstve a literatúre.

Po potlačení národného hnutia štúrovcov v r. 1849, nástupe Bachovho absolutizmu a predovšetkým po smrti L. Štúra, sa Hurban stále výraznejšie identifikuje s teológiou a z dogmaticko - teistických pozícií prehodnocuje aj svoj pôvodný vzťah k Hegelovi.

Začiatkom 80. rokov, na pozadí polemiky s tzv. „novou školou“, ktorú reprezentovali K. Banšiel, J. Palárik, Ján N. Bobula, Ján Malý - Dusarov a ďalší, Hurban zhodnotil svoj vzťah k Hegelovi slovami: „Hegel svou dialektikou, svou Phaenomenologii a filosofii historie zachvátil naše mysli a zronil v nich saustavy Kantů, Krúgů, Herbartů, Fichtů, Schellingů, postaviv nám saustavu jako nejvyšší vědomí filosofické světa a historie. S tím ale bylo dílo stúdií našich skutečně u konce. Dalšího následku to nemělo při nás, leda že nám zůstala Hegelova logičnost a přísnost v myšlení, s kterou sme se potom vrhli na úkoly života domácí. Pisatel těchto řádku pomoci Hegela přišel k vědomí historické veliké události duchů rozháraných věku reformace, odkudž potom nevyvinul se v něm ani Feuerbach, ani Strauss, ale přísný ortodox lutheránský“ ([10], 5-6).

V mladosti teda Hurban charakterizoval Hegelovu „sústavu“ ako „najvyššie filozofické vedomie sveta“. Neskôr jeho náboženské myslenie späté s vedomím Slovanstva „porazi“ - ako to zdôrazňuje V. Mináč – „aj najvyššie filozofické vedomie sveta, totiž Hegela a hegelianstvo. Hegel teda nie je pre Hurbana cieľ, ale posledný medzistupeň, po ňom príde dokonalosť, slovanská veda, ktorá akoby bola tajným cieľom všetkých ľudských snažení“ ([11], 124-125). S. Š. Osuský v tejto súvislosti poznamenáva, že Hurban prešiel postupne „z boja protiracionalistického na boj protifilozofický všeobecne, totiž vo všetkých smeroch a prejavoch. Ako by sa bol občas vzpomätal, že aj on bol niekedy filozofom, že niekedy bránil filozofiu, preto filozofujúc háji sa proti výtke nedôslednosti, ovšem len teologizovaním“ ([12], 352).

Na sklonku života sa Hurban dostáva pod vplyv poľskej mesianistickej filozofie a Schellingovej teozofie.

Zo Štúrovej a Hurbanovej reflexie Hegelovej filozofie vyplýva, že slovenský, hegelianizmus mal predovšetkým teisticko-aplikatívny a národno-obrodenecký charakter. Teisticky modifikoval napríklad ontologické východisko Hegelovho dialektického idealizmu. Obrodenecko-pragmaticky aplikoval ako Hegelovu koncepciu štátu a práva, tak aj jeho filozofiu dejín predovšetkým na proces emancipácie a sebaidentifikácie slovenského národa. Vari najintenzívnejšie však recipoval Hegelovo učenie o vnútorných protirečeniach, ktorých prekonávanie vnímal ako hybnú silu vývoja.

Protirečenia, rozpory, prekážky a protivenstvá zahŕňal do obsahu pojmu *odpor*. Tento pojem pritom exponoval do tej miery, že - za istých okolností

a v určitých prípadoch - možno slovenský hegelianizmus charakterizovať aj ako *filozofiu odporov*. „Odpor“ sa v tvorbe slovenských hegelianov chápal ako určité „danosti“, ktoré ak sa „pretvorila“, resp. „prekonajú“, stávajú sa aktívnym a pozitívnym činiteľom ďalšieho vývoja. Preto - aspoň do r. 1848/49 - prevládal medzi nimi názor, že „odpor“ je potrebné „premáhať“.

S tým zrejme súvisela aj enormná aktivita slovenských hegelianov vynakladaná ako v podobe (forme) ideovo-teoretickej, tak aj na sociálno-politickej úrovni. D. Rapant komentuje túto skutočnosť slovami: „Povedomie, že aktívnym prekonávaním »odporov«, kladúcich sa do cesty národnému vývoju slovenskému (t.j. jednej z foriem nutných k vývojovej plnosti univerzálneho ducha) stávajú sa do služieb »ducha« ako činitelia jeho sebvývoja a objektivizácie, zocelovalo slovenských hegelianov v miere neuveriteľnej. Najväčší význam Heglovej filozofie pre Slovensko a Slovákov videl by som práve tuná“ ([13], 146-147). S týmto stanoviskom sa plne stotožňujeme.

Literatúra

- [1] Herder, J. G.: *Zur Philosophie der Geschichte*, Bd. 1., Berlin 1952.
- [2] Hurban, J. M.: *Ľudovít Štúr. Rozpomienky*. Bratislava 1959.
- [3] Várossová, E.: *Slovenské obrodenecké myslenie*. Bratislava 1963.
- [4] Štúr, Ľ.: *Přednášení historická*. In: *Antologie z dějin českého a slovenského filozofického myšlení*. (Do roku 1848), Praha 1981.
- [5] Štúr, Ľ.: *Život národov*. In: *Orol tatranský*, roč. II., 1846.
- [6] Hegel, G. W. F.: *Filozofia dejín*. Bratislava 1957.
- [7] Černý, V.: *Vývoj a zločiny panslavizmu*. Praha 1995.
- [8] Hodža, M.: *Česko-slovenský rozkol*. Martin 1920.
- [9] Hurban, J. M.: *Předmluva k Červenákovmu „Zrcadlu Slovenska“*. In: *Antologie z dějin českého a slovenského filozofického myšlení*. (Do roku 1848), Praha 1981.
- [10] Hurban, J. M.: *Úmysly a rady novoroční*. In: *Cirkevní Listy IX.*, 1873.
- [11] Mináč, V.: *Zobrané spory J.M. Hurbana*. Bratislava 1974.
- [12] Osuský, S. Š.: *Filozofia štúrovcov*. II., *Hurbanova filozofia*. Myjava 1928
- [13] Rapant, D.: *Slovenské povstanie roku 1848-49*. Diel I., Martin 1937.

Resume

The *leitmotiv* of the paper is the reflection of Hegel's philosophy in works of Slovak literary romanticism representatives, the Štúr generation.

The author begins with the supposition that there are two ways of how Hegel's philosophy is reflected in the Štúr generation, which correspond to two relatively compact ideo-philosophical platforms. The author's more detailed characteristics of these platforms is - the Štúr generation variety of Slovak hegelianism (Ľ. Štúr, J. M. Hurban, A. Sládkovič) and the Štúr generation variety of Slovak anti-hegelianism (M. M. Hodža, S. B. Hroboň, P. K. Hostinský).

The author refuses the one-way negative perception of the Štúr generation philosophical thinking (A. Pražák, M. Hodža, etc.). He stresses that the Štúr generation reflection of Hegel and Schelling was original in its own way and its „creativity” lies in the application level etc.

The aim of this work is the contribution to the research of dominant traditions in Slovak philosophical thinking. At the same time it tries to analyse and interpret the Slovak literary romanticism, which is non-typical also because of specific ways of the Štúr generation reflection of contemporary European philosophy.

The Štúr generation philosophical thinking is presented in this paper as the component of spiritual culture of Slovak nation, formed in the contexts of European spiritual and cultural development.

Poznámka:

Príspevok vznikol na Katedre filozofie FF PU v Prešove ako parciálny výstup plnenia grantového projektu VEGA č. 1/0450/03 – „Fenoméni slovanstva a jeho filozofické, teologické a literárno-historické reflexie na Slovensku v dejinách a v súčasnosti”.

Rudolf DUPKALA

Prof. dr hab., Dziekan Wydziału Filozofii Uniwersytetu Preszowskiego w Preszowie, Słowacja